

ben és várakozásaiban csalódott; de aligha fog imádni egy megtestesült Istent, akinek kijelentéseit a történelem megcáfolta. Mindaz, amit ma Jézusban szeretünk, tisztelünk és bámulunk, a názáreti ember élete, tanítása és példaadása, de nem a hit Krisztusának benemteljesült várakozása és jóslásai.

Gálfi Lőrinc,
teológiai tanár.

Unitárizmus és összehasonlító-vallástudomány.

Müller Miksa híres Gifford előadásait a glasgowi egyetemen 1888, 1890. 1891. és 1892-ben tartotta s előadásait 4 vaskos kötetben adták ki. Gifford úr, aki az előadások kiadási költségeinek fedezésére az alapítványokat létesítette, azt kívánta, hogy a *vallás* kérdéseit szigorúan *természettudományos* módon tárgyalják s nagy súlyt fektetett arra, hogy a vallás a maga *természetes* formájában és fejlődésében táruljon elénk.

Müller Miksa első kötetének címe: Natural Religion = Természetes Vallás. A következő háromé: Physical Religion = Természeti Vallás (a természet szemlélete által inspirálva); Anthropological Religion = Anthropologiai Vallás (az ember természetén alapuló) és Psychological Religion = Pszichologiai Vallás (a lélek természetével s annak Istenhez való viszonyával foglalkozó).

E nagyszabású munka nemcsak érdeemes anyagot halmoz fel, hanem igen sokszor helyes módszerrel jó útbaigazítást is ad arra, hogy hogyan járjunk el bizonyos kérdések tömkelegében. Amidőn tehát megjegyzem, hogy az említett Gifford előadások a mi korunkban úttörők voltak a vallások összehasonlítása terén, felhívom a figyelmet arra, hogy Müller M. a vallás definíciójával (meghatározás) kezdi előadásait s több 100 oldalon próbál helyes feleletet adni: *Mi a vallás?* kérdéseire. Ő a vallás lényegét a *végesnek a végtelenhez* való viszonyában látja. (Finite—Infinite).

Nekem is az a meggyőződésem, hogy ha meg akarjuk érteni a tárgyat és értetni magunkat, elsősorban az előadásnak címében található fogalmakkal kell tisztába jönnünk.

Vegyük tehát először az *unitárizmus*, majd az *összehasonlító vallástudomány* értelmezését.

Unitarizmus.

Mi az Unitarizmus ?

Kissé nehéz kérdés, mert pl. több az unitárius vallásnál, nem egyenlő az unitárius Egyház fogalmával, az unitárius erkölcs is kevesebbet mondó, nem fedti az unitárius világnézet sem e fogalmat. Van benne a szemlélődés mellett bizonyos tevékenykedési tényező is.

Az unitarizmus bizonyos módon való állásfoglalást, álláspontot, viselkedést, életet jelent. Még pedig öntudatos, hivatásszerű életet. Nem csak egy embernek, vagy kizárólagosan bizonyos csoportoknak, tömegeknek, egyesületeknek, fajoknak, nemzeteknek, egyházaknak az életét, hanem az emberi természetnek megfelelően élő, folytonosan fejlődő ember életét: *az egész ember életét*. Azét az egész emberét, aki meglátja a mindenség egységét s az egységben képes a mindenséget szemlélni s életével természetszerűleg, hivatásosan szolgálja azt.

Történelmileg az unitáriusok *beláttak és megéltek* bizonyos dolgokat, melyek az unitarizmus fogalma körébe csoportosíthatók s így különösen *vallási és erkölcsi* téren szemlélődtek és tevékenykedtek; de az unitarizmus a maga egészében megélve nem lesz soha, amíg *emberi fejlődésről* beszélhetünk. Az unitarizmus a fejlődéssel a legszorosabb viszonyban áll s attól semmi esetre el nem választható. Lényegét leg-tökéletesebben Jézus fejezte ki akkor, amikor az *Isten- és emberszeretben* állapította meg az Istenfiának élethívását. Az unitarizmus az Isten gyermekének összhangzó, elhívásával teljesen összeeső élete.

A *létező valóságokat* illetőleg jellemzi a mindenség egységének meglátása, az Istenegységnek vallása, a példátadó ember Jézusnak föl- ismerése és értékelése s az ember jóra való képességének és elhívásának tudata, beismerése és megvalósítási törekvése.

Az unitarizmus ilyenformán nem olyan, amit pl. az *unitár. Egyház* magának föltétlenül kisajátíthat; de az unitárius Egyház lehet olyan, — elsősorban múltjánál fogva is ő van hivatva — hogy az unitarizmus szolgálatába álljon.

Az unitarizmus valamelyes nagyszabású dolog, amely együtt jár az *emberi élet sokoldalú kialakulásával* s hozzátartozik a *fejlődő* ember amaz alaptulajdonságához, melynél fogva a *múlt, jelen és jövő* mind megbecsülésben részesül s mindhárom részese és tényezője a kialakult, megvalósult emberi életállománynak.

Igy az unitarizmus — az emberi természetnek és hivatásnak megfelelően — *a fejlődésre képes és hivatott ember életformája azon célból, hogy mint a mindenség egységes szellemének gyermeke, az örök törvényeknek hódolva, a végtelenség Urát, Istenét, Atyját az által iparkodják*

megközelíteni, hogy embertársaival a tökéletes testvériség követelményeinek megfelelően éljen.

Íme tehát egy meghatározása az unitarizmusnak, amely meghatározás lényegileg azt mondja ki, hogy az emberiség fejlődésre képes és fejlődésre hivatott; az anyagi formában térben megjelenő világmindenség pedig, mint az időben kialakuló szellemi egységnek munkatere és produktuma szerveződésre alkottatott; ebben a fokozatos rendeződésben és kialakulásban állandó törvényszerűségek nyilatkoznak meg s a lelki ember a szellemben találja meg a mindent egységesítő alapot és így nem az anyag (monizmus) és nem is a fátum (karma), hanem a *szellem* és a *gondviselő Atya* mindennek alapja.

A szellem, az Atya Jézus szerint is tökéletes s így nemcsak örök fundamentum, hanem soha meg nem szűnő cél is minden olyan lény számára, amely egy elképzelhető világtökéletesedésben a lehető legmagasabbra óhajt törni és eljutni.

Mi „földi halandók“ és „égi halhatatlanok“, akik a véges és végtelen érintkezésének gyúpontjában jöttünk létre, állandóan szemléljük az égi tisztaságot s küzdünk a földi salakkal. Meglátunk és akarunk támad; ideálunk a magasba emel s földi részünk a mélységbe húz alá. E küzdelem közepette szól Madách: *„Ember, küzdj és bízva bízzál!“*

Egy *orgánizmus* (szerves egész) az, ami lelki szemünk előtt lebeg; egy olyan orgánizmus, amely valóságot és lehetőséget, múltat és jövőt, létet és értéket egyaránt magába ölel. Ebben az örökösen fejlődő, soha meg nem szűnő életben az ember alkotójához és céljához viszonyítva, mint Isten fia működik s embertársainak testvéreképpen nyilatkozik meg.

Megnyilatkozása szervezeti adottságához és lelki arravalóságához képest *értelmi, érzelmi és akarati* síkokban történik. Az értelem a belátáshoz, megértéshez, az érzelem a megbecsüléshez, értékeléshez, az akarat a megéléshez és megvalósításhoz vezet.

Az *egész* ember lelke mindhárom irányban működik s így az egész ember nemcsak a szemlélődő logikus értelmi, avagy az élvező esztétikai és nem is csupán a vak akarat egyoldalú mezején él és működik, hanem *megért, értékel és cselekszik* egy személyben, azaz valódi életet él. Midőn Atyját, a tökéletes Istent akarja megközelíteni, mindenoldalu szellemi arravalóságát látba veti s ezért van az, hogy a vallás sem nem értelmi, sem nem érzelmi, sem nem akarati lelki megnyilvánulás, hanem az egész léleknek összhangban álló legmagasabbrendű s így legtökéletesebb szeretettel teljes megindúltsága és élete... Találón mondja Jézus: *„Szeresd az Istent teljes szívedből, teljes lelkedből, minden erődből és elmédből!“* Ez a vallás.

Az Istenszeretet emberszeretetre kötelez. Ez az erkölcs.

Az egész ember az orgánikus életben a történeti s így időbeli kialakulásban igazságok, vagy vélt igazságok birtokába jut. Az igazságok midőrökre megmaradnak, a vélt igazságokat erőszakolni kell. Ezt szolgálják a földi intézmények, sokszor a vélt igazságok kizárólagos tulajdonosai. Ilyen, mikor pl. az Egyházak *dogmákat* létesítenek és állandósítanak a megtalált értékek konzerválására s így általában akadályokat gördítenek a fejlődés elé. Az egész emberiség szempontjából nem kárhoztathatjuk a dogmákat, mert fejlődni csak akadályokon keresztül lehet; de a dogma nélküli Egyházat ama jó kovásznak tartom, amelyik lehetővé teszi, hogy az *Istenországa* kicsirázzék és terebélyes fává nőjön idővel. Az unitárius Egyház ilyen Egyház volt s századokon át bölcsője volt a testvériségnek és Istenországának. Így tehát az unitarizmusnak a szolgálatában tevékenykedett: a *kizárólagos*, az *elkülönítő* irányzattal szemben az *egyetemes*, a *felölelő* célzatot követte. Üdvözíteni és befogadni mindenkit, aki cselekszi az Atya akaratát.

Mindenki a testvériséget jelentette. A testvériség az igazságos értékelést tételezte fel és követelte meg. Te is, én is — mind Isten gyermekei vagyunk s hivatásos életünkben rejlik igazi értékünk. Te is, én is ki kell hogy fejlesszük Istentől adott jó képességeinket azért, hogy mindennap tökéletesebben lássunk és igazabban járjunk el.

A kölcsönös *megbecsülés* a kölcsönös *segítésnek nevelői* gondolatát váltotta ki s az vált az egész ember törekvésévé, hogy mindenkit és bárkit lehetőségeihez képest a testvériség elvénél fogva hivatására segítsen s neveljen, ha kell.

A *testvérré* nevelés az unitarizmusnak legsajátosabb ténykedése abból a célból, hogy a szerves egységet kifejlődésre jutni segítse.

Az orgánizmus kialakulásán fáradozó igaz nevelés tehát az unitarizmus jegyében kell hogy létesüljön. A *cél* egyetemes, végeredményben *valláserkölcsi*; de a módok a népek fejlettségi fokához kell hogy alkalmazkodjanak. Az emberek nemzetekben, népekben, fajokban, Egyházakban, kisebb közösségekben s családokban élnek. Az emberiség tagozódott s aki e tagozódást nem összhangba akarja hozni, hanem megszüntetni törekszik: az téves úton halad. Minden egyetemes célt csak sajátos helyen és formában szolgálhatunk. Mindenki lelki fejlődöttségéhez képest fog fel és tud élni. Ezért van az emberi nemben az a nagy változatosság és tarkaság amely borzalmaiban bántó lehet, de sajátosságaiban jól esik a szemnek. Sorra, rendre élik a világot s valószínűsítják meg az értékeket.

A testvériségért dolgozó unitarizmus tehát nem akar mindenkit egyformává tenni, hanem a fejlődés egészén belől azt óhajtja, hogy

mindenki sajátos elhívását töltse be, mindig a lehető legjobbat célozván a köz érdekében.

Az unitarizmusnak ez az egyetemessége okozza azt, hogy az emberi szellem képviselői a leghathatósabbban szolgálták idők folyamán s így érthető meg, hogy az unitárius Egyházon kívül álló kiválóságok is állandóan művelhették azt.

Ez azt a gondolatot érleli meg bennünk, hogy nem föltétlenül szükséges, hogy Egyházunk egyetemlegesen elterjedjen s mindenkit magába foglaljon, (Ez a nagy tévedése az egyedül üdv. Egyh. tanításnak), aki helyet kér a testvériség amaz orgánikus országában. Az azonban szükséges, hogy egyházunk a helyzet és hivatása magaslatára emelkedjék, ha az unitarizmusnak egyik legsajátosabb szerve akar lenni!

Értelmezvén az elmondottakban az unitarizmus fogalmának a jelentését s észbetartva az általunk adott meghatározását, tekintsük meg feladatunk második tárgyát!

Összehasonlító vallástudomány.

Úgy is mondják, hogy *összehasonlító-vallás* (Comparative Religion) és a *vallások összehasonlítása*. Magyarban az első forma terjedt el. Mai állapotában talán legjobban megfelelne a vallások összehasonlítása, mert az összehasonlító vallás magyarul csaknem értelmetlen valami s tényleg ma még csak arról van szó, hogy a megismert vallásokat egymással összehasonlítják: tehát a vallások összehasonlítása, egybevetése.

Mint tudományos törekvés, időben nem esett távol a vallások összehasonlításától, vagy összehasonlító vallástudománytól az összehasonlító nyelvészet és mythologia, meg philologia. Általában az emberi szellem minden mezején megpróbálták nagyobb kitekintésű összehasonlításokat tenni s e törekvés nagyban előmozdította a világegyetem és emberi nem egységes voltának és elhívottságának gondolatát.

Az összehasonlító philologia, mythologia és nyelvészet mezejét mellőzve, *Eusebiust* (Az evangéliumra való előkészítés) említjük fel, ki a keresztény világban az első, nagyobbszabásúnak nevezhető vallásösszehasonlítást adja. Szerinte minden magasabb kultúra a Logosban (L. és v. ö. Herakleitos és az Újtest. Logosát) való részvétel eredménye s az ő felfogásában az erkölccstan, művészet, tudomány és általában a lélek minden kiváló megnyilatkozása az *isteni kijelentés* körébe tartozik.

Herbert Edvárd (1583—1648) a görög, római, kártágói, arab, frigiai, perzsa és assir vallásokat vizsgálja s a vallásokat illetőleg a következő 5 alapelvet állapítja meg: 1. Van egy legfelsőbb Isten; 2. Őt

imádnunk kell; 3. az istenimádás főtenyezői az erény és kegyesség; 4. bűneinket meg kell bánnunk; 5. az isteni jószág büntet és jutalmaz ezen és a másvilágon.

1858-ban megjelenik *Darwin és Wallace* tanítása a fejlődésről s ettől kezdve egy új korszak kezdődik.

A múlt század 40. és 50-es éveitől kezdve megindul mindenfelé a régi emlékek kiásása s az addigi elmélkedő, képzeletre építő világfelfogást egy *történeti érzékkel* megáldott kor váltja fel, mely a fejlődés gondolatát valóságnak mutatta be az emberi nem haladó életével kapcsolatban.

Ebben az új világban adja ki Müller Miksa a Rig-védákat s indul meg a Kelet Szent Könyvei című sorozat, mely eddig félszáz kötetben látott napvilágot s tárta fel az emberiség eme hatalmas alkotásait, kincseit, gyöngyeit.

Amíg a régi kulturába és valláserkölcsei életbe az *ék- és hieroglifa* írások megfejtése tette lehetővé a belépést, most a *keleti nyelvészet* és a népekre vonatkozó tudományos ismeretek szolgáltatták az alapot, melyen a népek életének és vallásának összehasonlítása az írott és hátramaradt emlékek nyomán felépült.

Nem célozom a történeti adatoknak ez alkalommal való összehalmozása, csak felhívom a figyelmet arra, hogy a legújabb korban kifejlett tudományos törekvések egyfelől a *természettudományok* (ideszámítható az embernek, mint *társas*, — *sociális* — lénynek a tanulmányozása is), másfelől a *történettudományok* nagy csoportjaiban milyen óriási anyagot hordottak össze az emberre s annak *vallásos* életére és gondolkodására vonatkozóan is.

A *világ, föld és ember* kialakulásának kérdése és az emberi *lélek* fejlődésének a problémája egy nagyszabású *kinyilatkozás, megvalósulás, valóraválás, fejlődés* valóságát állapította meg és bizonyította be a látó lelkek előtt. Ezzel azemben a bölcselet mezején az állandó érvényű sémák, a változás nélküli logikai fogalmak léptek előtérbe s mintegy várként támasztották alá az *igazságok* örök birodalmát.

A *történelem* tanulmányozása, a *fejlődés*, a *dogmák* és *bölcséleti logikai normák* megszerkesztése és belátása a változatlan, állandóság gondolatát adták az embernek.

Az Egyházban e két gondolkozási irányt nagyjában a *reform és dogmatikus* irányzatok képviselik.

A *konzervatív dogmatikus* felfogás szerint Isten a világot tökéletesnek teremtette s az vagy állandóan megmarad, vagy csak romolhat (Idevonatkozik a bűneset stb. kérdése); az aranykor elváltozhatik; — míg a reform felfogás szerint az ember és e világ állandó fejlődésben

van s csak törekszik a tökéletesség felé, mire Jézus is felszólította az embert. Tökéletes csak Isten!

A dogmatikus Egyházak s azok vallása nem bírják el az összehasonlítást, az egybevetést, az összemérést. Törekvésük az *egyedül idvezítő* álláspont elfoglalása s az ő nagy szentségükkel semmi más, semmi istentelen, pogány, profán össze sem mérhető. Ezért a vallások összehasonlítása még csak korlátolt téren mozog s igen gyakran csak a más vallások között történik. Nem is igen foglalkoznak vele a teológiákon. Még csak most van kialakulófélben.

Sokan még a tárgyával sincsenek tisztában. Azt mondják, hogy a *vallásbölcselet*, vagy *vallástörténet* megoldja a kérdést s igen könnyen elintézik sorsát.

A *vallástörténetnek* és *vallásbölcseletnek* is van érintkezési pontja az összehasonlító vallástudománnyal, mert az *anyag* az összehasonlításra a történeti kutatással kapcsolatban kerül elő s a bölcseletben keresett *alapelvek* az összehasonlítás révén szaporodhatnak és tisztábban állhatnak a gondolkodó előtt. Valamint az *igazságok* egymással kölcsönhatásban állanak, épen úgy a különböző tudományok és tudományágak is, amennyiben való igazságok felderítésén érvényes alapokon fáradoznak. A vallások összehasonlítása azonban csak akkor bír igazi értékkel, ha az illető összehasonlító a vallástörténetben és vallásbölcseletben is alapos jártassággal bír. Lehetőleg *teljes anyagra* van szükség s lehetőleg igazi *alapelvek* szerint kell csoportosítani az összehasonlítandó anyagot.

Különbséget kell tenni azonban az *anyag összehasonlítása* és az *összehasonlítás következtében* kapott legtökéletesebb vallás formája és jelentése között.

A vallások összehasonlítása tehát csak azt jelenti, hogy különböző vallásokat egymással egybevetünk s a hasonlóságot és ellentéteket föl-tárjuk. Ezzel foglalkozik a legtöbb ilyen irányú munka. Ez az eljárás azonban tudományossá és az egész tudománnyá csak akkor lesz, amikor az *összes anyag* ismerete mellett *logikailag* kifogástalan osztási alapok és helyes alapelvek szerint a vallások tömkelegében biztos kézzel meg lehet állapítani elfogulatlan, tudományos lelkülettel ama vallási formát, mely *az eljövendő emberi-nemnek fejlődésében biztos vezetője lesz azon az úton, ahol a véges emberi a végtelen istenivel együttesen munkálkodik az egész ember életének megélésén.*

Sokan sokféleképen próbálták eddig a különböző vallásokat összehasonlítani; de a legtöbb esetben ugyanabba a hibába estek, mint a vallásbölcsestiek: *előre megállapított elvek* szerint dolgoztak, vagyis előre elkészített kaptára húzták az anyagot. E ponton élesen látszik, hogy az

anyag alapos megismerése és összehasonlítása szempontot és elvet is nyújthatnak a kutató számára. Így valódi vallásbölcsész csak az lehet, aki a vallások összehasonlításában járatos.

Akadtak, akik a henotheista, monotheista, dualista, politheista, animista, totemista stb. szempontokat fogadták el s ezek mellett végezték kutatásaikat és ezek szempontjából *ítélték* meg a vallás adatait. Ezek egyszerűen dogmatikus bölcsészek voltak.

Vannak azonban olyan *adottságok* a vallással kapcsolatban, melyek nélkül vallás nem létezik s eme tényezők köré csoportosíthatunk bizonyos anyagot.

Ilyen tényező pl. az *Isten fogalom*, az *ember fogalma*, a *világ*, amely felölelheti a másvilág fogalmát, a világmindenség és a föld fogalmát is. Vannak továbbá az ember társas életével szükségképen együttjáró némely tényezők, melyek szintén segítségünkre lehetnek s ilyenek pl. az ősök, utódok, a család, a törzs, a nép s tartózkodási helye a puszta, vagy őserdő, a község vagy város, a száraz vagy vizes hely, a hegy vagy a síkság stb.

A lelki rugók vagy motivumok, melyek a vallást táplálják, különbözők az ember lelki fejlettségéhez képest s ezért a fejlődő ember vallását nem lehet egy alapelve, vagy alaprugóra visszavezetni. Legalább adottságában nem. Céljában azonban igen s ez a Jézus által hirdetett legnemesebb lelki rugó: *a szeretet*.

Az *egyén* és a *tömeg* vallásának a kérdése a *vallásos fejlődés* útján oldható meg s látható tisztán.

Magától értelődő dolog, hogy a *kereszténység* s így a *saját magunk vallása* is, a mi esetünkben az unitárius vallás is tárgya az összehasonlításnak. Más vallás, a dogmatikus vallások, nem is lehetnek tárgyai abból a szempontból, hogy az Egyházakon belől az összehasonlítás eredményeképpen leszűrődő vallásos igazság az illető tulajdonává válhasson s ezután életét gazdagíthassa. Szemlélődni lehet és szabad, mert a gondolatot senki békóba nem verheti; de az életformája ellen az Intézményeknek mindig szavuk lehet és szavuk van. Ezt számtalan eset is bizonyítja.

Az *összehasonlító vallástudomány*, amely az emberi kulturát és művelődést elsőhelyen fogja befolyásolni, s amely az emberiség egyes részeit közelebb fogja egymáshoz hozni és a testvéri gondolatot életvalósággá kell, hogy varázsolja: az Egyházak közül az unitárius egyházzal tud teljesen kibékülni és együtt működni. Ennek oka egyedül az, hogy mindkettő a *fejlődés* lehetősége mellett a folytonos jobbítás elvén épül fel; a tökéletlenről a tökéletes felé tötekszik,

Az összehasonlító-vallástudomány fogalma befoglaló, felölelő és

nem kizárólagos s ezért az egységes törekvéséért igazi *unitárius* talajon mozgó életjelenség. Nem a tagadásnak és a kivetésnek, hanem a *helyes választásának* s így lassanként az önmagától jövő *helyes cselekvésnek*, vallásos megélésnek a tudománya. Csak tovább, csak előre! Mindeneket megpróbáljatok s a jót tartsátok meg! Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok az!

Az összehasonlító-vallástudomány művelése által előnkbe kerül minden nép a maga vallásával s élővalósággá lesz a *testvériség* fogalma. Amint a multban visszanyomozhatjuk pl. a bibliai helyeket, különösen a *babilon-ásszir* népek hatására, épen úgy a jelenben észrevesszük a gondolatok és életformák kölcsönhatását, amik közelebb visznek egymáshoz minket, Európában és Amerikában, vagy Afrikában élő embereket. Az emberi nemet úgy tüntetik fel vallásos adatai, mint egy nagy, fejlődő, jövőben szervesen kialakuló egészet, amelyet a majompörök csak közelebb visznek a célhoz.

Elmaradt és elsekélyesedett népeket fennebb emelnek a már megismert és mások által megélt élet mezején s így az emberi jóllétet elsőrendűen szolgálják.

Az összehasonlító-vallástudomány egyike azoknak az emberiséget fejlesztő és elhivatásához vezető világtényezőknak, rendszeres tudományos törekvéseknek, melyek épen mint az *emberi autonomia* az ember szervezetét egyetemlegesen ismerteti meg, az ember legdrágább lelkiértékét: *vallását* egyetemlegesnek és *fejlődésre hivatottnak* mutatja be.

Milyen tehát a viszony az *unitárizmus* és az *összehasonlító vallástudomány* között?

Unitárizmus és összehasonlító-vallástudomány.

Az unitárizmus, mint kozmikus életjelenség, az *egész embernek* élete s mint ilyen, céljában egyetemlegesen befoglaló, felölelő. Eredete bennerejlik az ember ösztönös, kezdetleges életében s valósága az embert lassan és fokozatosan a tudatos és teljesen öntudatos éléshez segíti. Az élethez szükséges és fontossággal bíró eszközöket, mint kulturtényezőket az *életértékek* szolgálatába állítja s így a szellemet az az anyag kormányzójává teszi. Az Istent és gyermekeit az istenországába segíti, ahhoz juttatja, s ezáltal létesíti a jézusi eszményképet, illetőleg követelményt.

Ezt a szerves világot azonban csak akkor képes kialakítani, ha a vallások összehasonlításából folyó következményeket őszintén és becsületesen levonja. A vallások összehasonlítása tehát föltétlen kellék az

egyetemes élet kialakításához s az összehasonlító vallástudomány, mely ma még csak jámbor óhajtás, valamikor legsajátosabb munkája léssen az unitárius szellemnek. Az unitarizmus az egy Istent, a lelki Atyát s az istenfiúságot és így a testvériséget követeli meg, mely utóbbi lehetetlen, ha a vallást illetőleg nincs meg a teljes és viszonyos egybevetés és a lehetőlegesebb az egész ember vallásának kialakítása.

Gondolatunk és eddigi fogyatékos ismereteink szerint a jézusi alapelvek (fundamentum) semmi rövidülést nem szenvednek, legfőbb kibővülnek és az életnek Jézus által nem érintett kérdései is szerves megoldást nyernek.

Nekünk, unitáriusoknak, tehát semmi okunk a félelemre, vagy épen a rettegésre; hanem azon kell lennünk, hogy az összehasonlító vallástudomány kialakulását minél odaadóbban munkáljuk.

Nincs szebb a vallások bámulatos panorámájánál és nincs értékesebb annál a mélységes hittel megáldott optimisztikus hivatásos életnél, amely a világ igaz prófétáit lelkesítette s követőiket áldásával és szentségével betölti.

Ezek alapján kérem, hogy az unitárius papság és teológia a vallások összehasonlításával minél behatóbban foglalkozzék s ezen törekvéseit — elkötelezettségéhez híven — tegye tudományossá, hogy így emez élethivatását is valóra válthassa.

Dr. Kiss Elek,
teológiai tanár.

A modern vallásbölcselet problémái.¹⁾

I. A vallástudomány két ága.

Midőn a vallásbölcselet problémáiról akarunk e helyen áttekinthető képet adni, nem annyira az egyes problémákban kell elmélyednünk, hanem azokat csak — úgyszólván — jeleznünk s elhelyezkedésük és összefüggésük szempontjából megvizsgálunk annyira, hogy ezáltal, a kérdésekben való gondolkozást s a tovább munkálásra való kedvet fölébresszük.

¹⁾ Ez előadás gondolatmenete sok tekintetben Scholz Henrich: Religions-philosophie 1922. és Brunner Emil: Erlebnis, Erkenntnis und Glaube 1921. c. műveire támaszkodik s e művekből helyenkint egész részleteket átvesz. Többi forrásaimra a szöveg közben utalok. Az előadás céljánál és feladatánál fogva inkább vázlat szerű.